

УДК 811.161.2 (477.82)

Наталія Шульська – кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри соціальних комунікацій
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ НЕОФІЦІЙНОЇ АНТРОПОНІМІЇ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Постановка наукової проблеми та її значення. Трикомпонентна офіційна антропосистема представлена прізвищами, особовими іменами та патронімами. У неофіційній комунікації, зреалізованій у говірковому середовищі та в соціальних мікроспільнотах, основні функції антропонімів виконують прізвиська. Якщо прізвища та власні особові імена вивчені вже докладно у спеціальних ґрунтовних студіях, зафіксовані в лексикографічних працях, то неофіційна система називання людей досліджена ще недостатньо, хоча вуличні антропоніми мають великий евристичний потенціал. Периферійність студіювання народно-побутових іменувань зумовлена складністю їх фіксації через усне, незадокументоване функціонування, морально-етичну закритість.

Упродовж останніх десятиліть в українській ономастиці активізувалися дослідження неофіційних антропонімів у різних регіонах, зокрема у Степовій Україні: Донеччина (О. В. Антонюк), Луганщина (Н. М. Федотова), Нижня Наддніпрянщина (В. А. Чабаненко); у Західній Україні: Наддністрянщина (М. Я. Наливайко, Г. В. Сенік), Галичина (Р. І. Остащ, О. С. Вербоовецька), Бойківщина (Д. Г. Бучко і Г. Є. Бучко), Покуття (Г. Д. Ліщинська), Гуцульщина (М. П. Лесюк), Закарпаття (П. П. Чучка); поза межами України: Холмщина (Н. Л. Остащ), Підляшшя (Г. Л. Аркушин). Оpubліковано такі лексикографічні праці: “Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини”, “Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині”, “Словник прізвиськ північно-західної України”. Важливо сьогодні простежити витоки дослідницького зацікавлення неофіційною

системою найменування у слов'янському науковому дискурсі. У цьому й полягає **актуальність** представленої розвідки.

Мета статті – вивчити стан дослідження слов'янської неофіційної антропонімії у науковому дискурсі. **Матеріалом** роботи слугували студії слов'янських науковців, що безпосередньо висвітлюють питання вуличних іменувань людей.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Науковий інтерес до неофіційних антропонімів як невіддільного компонента антропонімної системи має давню мовознавчу традицію. Уперше опрацьований антропонімний матеріал в українській ономастиці вміщує стаття А. Степовича “Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий” (1882 р.), у якій автор говорить про особливості називання людей вуличними прізвишками [24, с. 93–105].

Важливим етапом у дослідженні неофіційних особових іменувань стали “Причинки до української ономастики” І. Я. Франка [30]. Учений підніс прізвисько до рангу офіційних антропонімів, зазначивши: “Воно було свого рода документом, і через те нам зрозуміло, чому люди так дорожили ним, не дозволяючи ані в виговорі, ані в писанні ні в чім змінити його первісної форми” [30, с. 424]. Автор диференціював індивідуальне та родове “прозвище”, вказав на емотивну функцію неофіційних іменувань, причини появи прізвиस्क, простежив сімейно-родовий ланцюг номінації особи, що особливо важливо, адже при цьому враховано системний підхід до студіювання прізвиस्क.

Подальші наукові пошуки в царині прізвиस्क умістили праці В. Охримовича “Знадоби до пізнання народніх звичаїв і поглядів правних” [20] і “Про сільські прозвища” [21], в яких учений стверджував, що “перед соткою літ, коли закладено книги метрикальні, не було ніякої різниці між прозвищами сільськими та урядовими, бо власне сільські прозвища вписано до метрик яко урядові. Від того часу пішли прозвища сільські і

урядові ріжними дорогами і розійшлися далеко від себе. Урядові закаменіли в тій формі, в яких їх вписано до книг, натомість сільські прозвища як перше жили, так і дальше живуть повним житем органічним” [136, с. 303]. На основі антропонімної бази прізвиськ “мешканців Верховини” В. Охримович виділяє п’ять систем (способів) “переливання прозвищ” (прізвиськ – **Н. Ш.**): “матерню, родову, батьківську, ґрунтову, індивідуальну” [21, с. 302–307]. Акцентуючи увагу на функціональних особливостях вуличних назв, їх різновидах, причинах появи, змінності впродовж життя носія, дослідник робить вагомий внесок у розвиток науки про неофіційні найменування людей.

М. Ф. Сумцов у наукових розвідках “Малорусские фамильные прозвания” і “Уличные клички” (1885–1889 рр.) [25, 26] писав про необхідність вивчення вуличних особових назв. Дослідник запропонував першу спробу мотиваційної класифікації прізвиськ. Це було абсолютно новим в українській ономастиці. “Прізвиська залишаються або зовсім незрозумілими або фальшиво зрозумілими без попередньої довідки у самих селян” [26, с. 405], – пише автор, констатуєчи на важливих аспектах функціонування неофіційних антропонімів: причинах їх виникнення, віковій характеристиці, багатопокілінності, походженні.

У дослідженнях В. М. Ястребова проаналізовано прізвиськову систему Херсонщини в етнографічному аспекті, на антропонімному матеріалі простежено цікаві мовні факти, мотиви номінації денотатів, представлено методологічну основу для подальших студій над неофіційними назвами [35].

Описові народно-побутової антропонімії “селян Мшанця” присвячена наукова розвідка М. Зубрицького. Дослідник акцентує на функціонуванні поряд з офіційними назвами “деяких імен нелюбих, бо їх властители чим-небудь в селі осмішилися”, якими “кличуть”, а не називають. Характеризуючи “селові назви” чи “прозвища”, автор послідовно за В. Охримовичем указує на існування систем материнської,

родової, батьківської, ґрунтової в неофіційному називанні. Автор пише про важливість і традиційність побутування сімейно-родових вуличних іменувань як давнього шару антропонімної системи [10].

На матеріалі різних урядових актів народну родову ономастику Волині кінця XVIII першої половини XIX ст. вивчав М. Корнилович [12]. Виявляючи різні способи ідентифікації особи зазначеного періоду, науковець зробив висновок, що “з наведених фактів наявності прізвищ при родових назвиськах знати, що селянству не було чуже розрізнювання назвиська писаного й прізвища вуличного” [12, с. 129].

Теоретичні питання, що стосуються вуличних антропонімів, містять статті М. М. Ушакова “О грамматических особенностях прозвищных имен” [27] і “Прозвищные и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища)” [28]. У цих наукових працях на основі комплексного аналізу студій попередників автор зауважив, що більшість дослідників здійснює розподіл вуличних назв лише за лексико-семантичними групами, оминаючи аспект визначення меж між поняттями *прізвисько* та *інші особові назви*.

З. П. Нікуліна описала лінгвістичні та позамовні чинники, які впливають на вибір неофіційної назви. Дослідниця звернула увагу на особливості класифікації індивідуальних прізвиस्क, структуру і формування семантики вуличної назви [16–19]. Явище прізвиськової синонімії дослідив П. І. Визгалов. Теоретичне підґрунтя мають праці українських антропонімістів Р. І. Осташа, І. Д. Сухомлина, М. Л. Худаша, П. П. Чучки. М. В. Тимінський уперше порушив проблему мотиваційної класифікації.

Лінгвістичний опис неофіційних антропонімних систем зробили білоруські мовознавці М. В. Бірила, П. Сцяцко, Ф. Усцінович, польські – М. Камінська, Ч. Косиль, Р. Лободзінська, М. Саєвич, Я. Струтинський, словацькі і чеські – В. Бланар, Л. Вашкова, М. Кнапова, Р. Шрадек, П. Хаусер, болгарський – Т. Балканськи, сербський – Р. Жужић.

Теоретична база цих наукових пошуків стала основою подальших студій над неофіційними назвами людей.

Системний аналіз антропонімії Закарпаття із залученням усіх антропонімічних компонентів здійснив П. П. Чучка. Окрім важливого теоретичного матеріалу, ономаст зацентрував на різновидах прізвиськ, зафіксованих у розмовній системі досліджуваного ареалу, деталізував на сімейно-родових (генесіонімічних) вуличних назвах, простежив способи прізвиськотворення, взаємозв'язок офіційних та неофіційних антропонімів. Важливо, що науковець надає перевагу народній мотивації [31].

Прізвиськотворення і говірка – взаємопов'язані явища, бо вулична назва виникає і функціонує в живому спонтанному мовленні. Незважаючи на те, що прізвиська дуже гнучкі, проте наблизити вуличні назви до рамок літературної мови – означає позбутися їх основних властивостей: варіативності, мінливості, тимчасовості, локативності, експресивності, якими неофіційні одиниці вирізняються на фоні інших антропонімів. Соціокультурний і соціопрагматичний аспекти прізвиськ досліджували А. Д. Белова, О. В. Ніколенко, З. П. Нікуліна, Л. Селімськи, Л. О. Сергєєва. Зокрема, А. Д. Белова та О. В. Ніколенко констатують, що “об’єктивні, екстралінгвальні чинники (зміна стилю життя, соціальної структури суспільства, моделей поведінки) спричиняють появу нових імен осіб у мові” [7, с. 55]. Автори вперше ввели термін “прізвиськофілія”, вважаючи прізвиська продуктом міжособистісних стосунків.

Мотиваційний та словотвірний аспект шкільних неофіційних антропонімів, їх виховну функцію, причини появи в різні періоди вивчали В. А. Никонов, З. П. Нікуліна, Т. Г. Макарова, Т. Б. Мещерякова, О. П. Яцура. М. Я. Наливайко, описуючи українські дитячі прізвиська, спостерігає, що неофіційні назви, створені учнями, – своєрідний пароль у конкретній групі людей [15, с. 111]. О. Виборнова зазначає, що “прізвиська, які “приклеюють” учні своїм однокласникам і вчителям, – це умовний знак маленької корпорації” [8, с. 283.]. Цей шар антропонімії

лексики яскраво продемонстрований і в польській ономастиці. М. Шнежинський у монографії “Прізвиська вчителів” скурпульозно дослідив педагогічні детермінанти та генезу прізвиськ педагогів, їх зв’язок із особою вчителя, емоційно-конотативну специфіку [36]. Прізвиська учнів та вчителів як невід’ємний компонент соціоантропоніміки розглядали М. Біолік, Б. Двілевич, К. Длугош, М. Мицавка, Г. Поповська-Таборська, Б. Страбек.

Серед антропонімічних студій виділено дослідження прізвиськ у художній мові письменників. Звичайно, таких розвідок небагато, аналіз вуличних іменувань у них лише поверхневий, дотичний до інших описаних антропонімічних компонентів. Зокрема, С. С. Аксьонов на матеріалі радянської художньої прози 60–80-х рр. вивчив проблему семантичної організації російських прізвиськ [1]; Г. Г. Шкіринець опрацював літературну антропонімію в поемах І. Франка, акцентуючи увагу на характеристиці вуличних назв [32]; Л. П. Кричун дослідив специфіку прізвиськ у сучасному українському сатиричному романі [13]. Ґрунтовне вивчення народно-побутової системи називання людей здійснено в дисертації І. І. Козубенко “ Антропонимия Среднего Полесья (соотношение неофициальных и официальных именованний)” [11]. У праці проведено глибокий зіставний аналіз середньополіських антропонімів, репрезентовано комплексний пласт територіальної антропонімної лексики, закладено важливі теоретичні основи. Зокрема, вперше введено термін “спадкове неофіційне найменування” (раніше потрактоване як сімейно-родинна, родова назва). Авторка подає вікову, статеву, соціальну диференціацію носіїв неофіційного найменування, визначає традиційний ланцюг формування “вуличного прізвища”: індивідуальне прізвисько – сімейне прозивання – родове прозивання – вуличне прізвище [11, с. 13–15].

Когнітивнопрагматичний аспект творення прізвиськ у дисертаційній роботі простежила Н. М. Федотова [29]. Дослідниця розглянула прізвисько як невід’ємний текстотвірний чинник, подала структурні типи сучасної

прізвиськової системи Луганщини, особливості твірної бази стислих текстів прізвиськ, їх конотацію, звернула увагу на провідні мотиви неофіційного антропотворення, вербалізацію образу людини у вуличній назві як соціально-психологічну інтерпретацію її сутності. На матеріалі неофіційної антропонімії Львівщини виконала дисертацію Н. Я. Наливайко [14].

Особливе зацікавлення викликають прізвиська унікального діалектного континууму – Західного Полісся, які становлять об’єкт нашого дослідження (див. праці [33, 34]). Окрім того, заслуговує на увагу “Словник прізвиськ жителів північно-західної України” у трьох томах [23], який репрезентує великий реєстр неофіційних іменувань жителів Західного Полісся і суміжних територій. Автохтонність прізвиськ збережена в їх говірковому оформленні. За кількістю представлених одиниць це перша в українській антропоніміці праця системної фіксації народно-побутових особових назв. Різнобічні наукові пошуки в царині неофіційних іменувань здійснює Г. Л. Аркушин, який розглядає прізвиська в контексті досліджень над мікротопонімами [6], діалектизмами [2], словотвором [3, 5]. Дослідник порушує психологічно-виховний аспект неофіційних номенів, указуючи на специфіку прізвиськ учителів [4], описує прізвиська етнічних українців, що проживають на Підляшші [36].

Висновки. Отже, аналіз дослідницьких пошуків над неофіційними антропонімами сприяє виробленню методів представлення власного фактажу, встановленню основних актуальних аспектів студій над прізвиськами, використанню відносно нової структури комплексного лінгвістичного опису народно-побутової антропосистеми.

Література

1. Аксенов С. С. Проблема семантической организации русских прозвищ (на материале советской художественной прозы 60–80-х годов) : автореф. дис. канд. филол. наук / С. С. Аксенов. – Одесса, 1988. – 16 с.
2. Аркушин Г. Л. Діалектизми як твірні основи західнополіських прізвиськ / Г. Л. Аркушин // *Ukrainistika v slovanskom kontexte na začiatku nového tisícročia* :

jzykovedný zborník vedeckých štúdií venovaný životnému jubileu doc. PhDr. Zuzany Hanudel'ovej, CSc. – Prešov, 2009. – S. 62–69.

3. Аркушин Г. Л. Західнополіські прізвиська, утворені лексико-семантичним способом / Г. Л. Аркушин // Acta Onomastika. – Ročník XLI-XLII. – Praha, 2001. – S. 7–17.

4. Аркушин Г. Л. Прізвиська вчителів: мотивація, словотвір, виховний аспект / Г. Л. Аркушин // Урок української. – 1999. – № 2–3. – С. 28–33.

5. Аркушин Г. Л. Прізвиська-композиції в говірках Західного Полісся / Г. Л. Аркушин // Słowiańskie composita antroponiczne. – Rozprawy Slawistyczne. 16. – Lublin, 2000. – S. 39–44.

6. Аркушин Г. Л. Прізвища і прізвиська у складі мікротопонімів / Г. Л. Аркушин // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історії краєзнавства – Луцьк, 1993. – С. 443–444.

7. Белова А. Д. Прізвиська: соціо-культурний і соціо-прагматичний аспекти / А. Д. Белова, О. В. Ніколенко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К., 2000. – С. 54–58.

8. Выборная Е. Современные школьные прозвища / Е. Выборная // Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Część II. – Rozprawy Slawistyczne. 15. – Lublin, 1999. – S. 283–295.

9. Визгалов П. И. Синонимия и вариантность прозвищ / П. И. Визгалов // Ономастика Поволжья. – Уфа, 1973. – С. 167–170.

10. Зубрицький М. Імена, назви і прозвища у селян с. Мшанця, Старосамбірського повіта / М. Зубрицький // Записки НТШ. – 1907. – Т. 37. – С. 142–154.

11. Козубенко И. И. Антропонимия Среднего Полесья (соотношение неофициальных и официальных именованний) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Козубенко Ирина. – К., 1988. – 26 с.

12. Корнилович М. Народна родова ономастика на Волині наприкінці XVIII і в I-й пол. XIX в. / М. Корнилович // Етнографічний вісник. – К., 1930. – Вип. 9. – С. 127–131.

13. Кричун Л. П. Функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі : дис. ... канд. филол. наук / Л. П. Кричун. – Кіровоград, 1998. – 257 с.

14. Наливайко М. Я. Неофіційна антропонімія Львівщини : автореф. дис. ... канд. филол. наук / М. Я. Наливайко ; Національний авіаційний університет. – К., 2011. – 19 с.

15. Наливайко М. Я. Українські дитячі прізвиська / М. Я. Наливайко // Новітня філологія. – 2005. – № 1. – Миколаїв : МДГУ, 2005. – С. 109–113.

16. Никулина З. П. Из наблюдений над группой прозвищ по внешнему признаку / З. П. Никулина // Имя нарицательное и собственное. – М. : Наука, 1978. – С. 173–179.
17. Никулина З. П. Индивидуальные прозвища школьников / З. Никулина // Вопросы лексики и грамматики. – Кемерово : [б. и.], 1974. – С. 145–149.
18. Никулина З. П. К вопросу о классификации индивидуальных прозвищ / З. Никулина // Вопросы лексики и грамматики русс. языка. – Кемерово : [б. и.], 1974. – Вып. 1. – С. 143–157.
19. Никулина З. П. О некоторых факторах, влияющих на выбор прозвища / З. П. Никулина // Вопросы ономастики (Собственные имена в системе языка). – Свердловск : [б. и.], 1980. – С. 116–121.
20. Охримович В. Знадоби до пізнання народніх звичаїв і поглядів правних / В. Охримович // Житє і слово. – Л., 1895. – Т. 3. – С. 204–207.
21. Охримович В. Про сільські прозвища / В. Охримович // Житє і слово. – Л. : [б. и.], 1895. – Т. 3. – С. 302–307.
22. Селищев А. М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ / А. Селищев // Селищев А. Избранные труды. – М. : [б. и.], 1968. – С. 97–128.
23. Словник прізвиськ північно-західної України : у 3-х т. [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009.
24. Степович А. Заметка о происхождении и склонении малорусских фамилий / А. Степович // Филологические записки. – Воронеж, 1882. – С. 93–105.
25. Сумцов Н. Ф. Малорусскія фамильня прозванія / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – К., 1885. – Т. 11. – № 1–3. – С. 214–228.
26. Сумцов Н. Ф. Уличныя клички / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – К., 1889. – Т. 24. – № 1–3. – С. 403–417.
27. Ушаков Н. Н. О грамматических особенностях прозвищных имен / Н. Ушаков, В. Васильева и др. // Ономастика и грамматика. – М. : Наука, 1981. – С. 98–122.
28. Ушаков Н. Н. Прозвищные и личные неофициальные имена (к вопросу о границах прозвища) / Н. Н. Ушаков // Имя нарицательное и собственное. – М. : Наука, 1978. – С. 146–173.
29. Федотова Н. М. Сучасні прізвиська Луганщини : когнітивна прагматика творення тексту оніма : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Н. М. Федотова / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2008. – 20 с.
30. Франко І. Я. Причинки до української ономастики / І. Я. Франко // Франко І. Твори : у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 36. – С. 391–426.

31. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : моногр. / Павло Павлович Чучка. – К. : Папірус, 2008. – 672 с.
32. Шкіринець Г. Г. Літературна антропоніміка в поемах І. Франка / Г. Г. Шкіринець // Система і структура східнослов'янських мов : зб. наук. пр. – К. : [б. в.], 1998. – С. 37–41.
33. Шулська Н. М. Неофіційна антропонімія Західного Полісся : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 “Українська мова” / Н. М. Шулська ; Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк, 2011. – 363 с.
34. Шулська Н. М. Словник прізвиськ жителів межиріччя Стиру та Горині / Н. М. Шулська. – Луцьк : Вид-во “Волинська обласна друкарня”, 2008. – 164 с.
35. Ястребов В. Малорусские прозвища Херсонской губернии : этнографический очерк / В. Ястребов. – Одесса, 1893. – 17 с.
36. Arkuszyn H. Motywacja przezwisk mieszkańców Woli Uhruskiej / H. Arkuszyn // Gmina Wola Uhruska na tle Euroregionu Bug : Język i kultura. – Wola Uhruska, 2003. – S. 205–210.
37. Śnieżyński M. Przewiska nauczycieli / M. Śnieżyński. – Kraków : Impuls, 2003. – 248 s.

Аннотация

В статье проанализировано состояние исследования славянской неофициальной антропонимии в научном дискурсе. Изучены труды славянских ученых, непосредственно освещающих вопросы уличных именованій людей. Выяснено, что научный интерес к неофициальным антропонимам как неотделимого компонента антропонимной системы имеет давнюю языковедческую традицию. Отдельно акцентировано внимание на исследованиях прозвищ жителей Западного Полесья.

Ключевые слова: славянская неофициальная антропонимия, прозвище, исследование, научный дискурс.

Shulska N. The state research Slavic informal anthroponymiya in scientific discourse

Abstract

The article analyzes the study of Slavonic informal anthroponymiya in scientific discourse. We are studying the works of Slavic scholars, directly covering the issues of street naming people. It was found that the scientific interest in unofficial anthroponyms as an integral component anthroponim's system has a long tradition of linguistic. Separately, also focused on the research of Western Polesya nicknames.

Key words: Slavic informal anthroponymiya, nickname, research, scientific discourse.